

17. Там само. — С. 384.

18. Великая Октябрьская социалистическая революция и победа Советской власти на Украине (февраль 1917 г. — февраль 1918 г.). — Ч. 2. — С. 280.

Ю. В. КОГЛЯР

НОВЕ ПРО НАПРЯМИ І ТИПОЛОГІЮ СЕЛЯНСЬКИХ ПОВСТАНЬ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (1919—1920 рр.)

Історію повстансько-партизанського руху зокрема ми розпочинаємо пізнавати в наш час заново, так як багато її сторінок було сфальсифіковано. Однією з таких «білих плям» є повстанський рух в Україні 1917—1920 років і його найвище піднесення в 1919—1920 роках на Півдні. Повстанський рух південноукраїнських селян мав глибокі історичні корені¹.

Причинами повстань 1919—1920 років проти більшовицької та денікінської влад послужили невирішеність аграрного та національного питань², реквізиції, примусова мобілізація³. Головна відмінність між більшовицьким (ліва диктатура) та білогвардійським (права диктатура) режимами полягала в земельному та релігійному питаннях. Більшовики на першому етапі дали селянам частину землі — близько 5—6 млн. десятин⁴, проте зразу ж почали насаджувати комуни, а денікінці намагалися реставрувати поміщицьке землеволодіння. Правда білогвардійці, на відміну від більшовиків, проголосили свободу віросповідання і торгівлі. Проте ці відмінності вплинули лише на інтенсивність повстансько-партизанського руху.

Проблема класифікації селянських повстань, особливо антибільшовицьких, не знайшла широкого відображення в працях радянських істориків. Повстання розглядалися в двох категоріях: позитивні — керовані більшовиками та негативні — куркульсько-націоналістичний бандитизм⁵. Тільки в наш час почали друкувати роботи, де з'являються спроби класифікувати селянські повстання⁶. Але вони не можуть в повній мірі задовольнити науковців та широкий загал.

Опираючись на джерельний матеріал, в основному архівний, ми вважаємо за потрібне в повстансько-партизанському русі селян Півдня України 1919—1920 рр. виділити чо-

тири напрями. Два головних — антибільшовицький і антиденікінський, та два перехідних — стихійний або суто селянський і «бандитський» (кримінальний). Початок повстань найчастіше був стихійним, головну роль відігравали традиції «селянської вольниці». Пізніше повстання отримувало політичне забарвлення антиденікінське чи антибільшовицьке або просто скочувалося до грабежу. Великий вплив на повстансько-партизанський рух селян Півдня України мали представники лівих партій: більшовики, боротьбисти, анархісти, які намагалися використати стихійний рух у власних цілях, політизували його. Проте повністю підпорядкувати «селянську вольницю» партійній дисципліні ніякій партії не вдалося, так само як і викоренити елементи «бандитизму». Кримінальний момент проявлявся у всіх типах повстанського руху і був характерною ознакою того часу.

Найбільш яскраво виявив себе повстансько-партизанський рух селян Півдня України в двох напрямках: антибільшовицькому і антиденікінському⁷. Виступи селян проти більшовицької влади не можна назвати «антирадянськими», хоча цей термін широко представлений в історичних працях⁸. На нашу думку більш точнішою є назва «антибільшовицькі» повстання, так як селяни позитивно сприймали систему рад, вважаючи її справедливою селянською владою. Головним гаслом повсталих весни — літа 1919 р. було: «Ради без комуністів і ЧК»⁹.

Антибільшовицькі повстання були в основному стихійними. Вплив партій, зокрема есерівських чи анархістів просліджувався на Півдні України дуже слабо, лише в діях їх окремих представників. Проте типи повстань були різноманітними: армійські (заколоти М. Григорьєва, Н. Махно та полковників Левашевського і Макарова у Вознесенську¹⁰), національні (повстання німецьких та болгарських колоністів на Одещині та Миколаївщині¹¹), селянські («куркульська республіка» біля Великої Врадіївки¹², виступи в Козлово-Нечаянному, Великій Коренисі¹³). Виникали ці повстання стихійно, жорстоко подавлялись і не змогли перерости в організований повстанський рух з певними цілями і завданнями. Незважаючи на це, окремі прояви антибільшовицького руху селян продовжувались до встановлення денікінської влади і під час її існування. Антибільшовицький рух «підготував» прихід А. Денікіна, знекровивши військові частини Червоної армії. Проте й нова — денікінська влада була зовсім не селянською і скоро проти неї піднявся ще біль-

ний повстанський рух, який змінив свій напрям з антибільшовицького на антиденікінський.

Антибільшовицькі повстання виникали теж стихійно, але під впливом лівих партій отримували певне політичне забарвлення. Проте окремі прошарки села — заможні селяни — підтримали денікінський режим і продовжили антибільшовицьку боротьбу. Тому серед повстань періоду денікінщини можна виділити: по-перше антиденікінський напрям — власне селянські загони (червоно-зелений партизанський рух в Криму¹⁴), більшовицькі (Львівський та Дніпровський повіти на Херсонщині¹⁵), боротьбистсько-боротьбистські (загони у катакомбах біля Одеси¹⁶), національні повстання (єврейські¹⁷ та болгарські¹⁸), махновщина — як вияв селянської ідеології. По-друге антибільшовицький напрям. Він був представлений загонами «куркульської самооборони», які створювалися білогвардійськими офіцерами при підтримці поміщиків та релігійними виступами (Безюківський монастир на Херсонщині)¹⁹. Діяли в цей період і просто бандитські формування.

Найвищим етапом розвитку повстансько-партизанського руху антиденікінського спрямування на Півдні України було створення формувань державного типу — Висунської та Баштанської республік. Причини їх утворення сягають в глибоке минуле — періоду заснування цих сіл козаками-бунтарями²⁰. У Висунську і Полтавці-Баштанці весь час трималися традиції непокірної «селянської вольниці», яка проявила себе в 1905, 1918, а особливо в 1919 роках. Поєднання волелюбних традицій із специфікою повстанського руху на Миколаївщині привело до створення цих повстанських формувань. Звичайно, не маючи ні економічних, ні фінансових, а також територіальних даних — окремими державами Висунськ і Полтавка-Баштанка бути не могли²¹. Основне завдання утворення «республік» — це об'єднання селяни для боротьби з денікінщиною. Проте ці формування не були вже чисто селянськими, як створені напочатку загони. Крім сільських активістів, які почали повстання, з'явилися представники лівих партій, що розходились в розумінні подальшої долі селянства, але перед лицем смертельної небезпеки змогли об'єднатися з «селянською вольницею» і створити життєвий організм, що зміг на протязі двох місяців протистояти денікінським військам. Проте така спілка не могла бути постійною, бо між партійною дисципліною та «селянською вольницею» постійно точилася боротьба за

сфери впливу, що і явилось основною причиною розгрому Віснурської та Бацтанської республік.

Антиденікінівський повстанський рух селян був логічним продовженням антибільшовицького і на цьому етапі зіграв вирішальну роль у розгромі денікініщини. В цьому плані показовими є ряд виступів селян — Тернівське повстання на Миколаївщині та дії отамана Павловського на Херсонщині, які навесні 1919 року були антибільшовицькими, а восени — антиденікінівськими²². Вони ще раз довели думку, що повстанський рух селян Південної України був єдиним. Селянство навесні та влітку 1919 року своїм ворогом бачило більшовицьку владу, а восени 1919 — взимку 1920 — денікінську.

Не менш складним питанням ніж типологія повстансько-партизанського руху є проблема кількості повстанських загонів. В період з весни до літа 1919 року повстань антибільшовицького напрямку на Півдні України було близько 238²³, а з осені 1919 до зими 1920 — 321²⁴ антиденікінівських. Таким чином, південноукраїнські селяни в 1919—1920 роках підняли не менше 559 повстань різних типів.

Класифікація повстань селян Півдня України в 1919—1920 роках, подана нами в даній роботі носить умовний характер і не претендує на всеоб'ємність. Так як дуже важко ввести кожен прояв партизанства в схему типів і напрямів, бо чисті типи зустрічаються на практиці рідко. Найчастіше повстанський рух був повною мішаниною різних груп населення і партій, які ставили перед собою завдання боротися з денікініщиною чи більшовизмом, або задовольнити власні інтереси. Дана класифікація має на меті систематизувати прояви партизанства, встановити керівництво партій в повстаннях селян і показати різноманітність форм повстанського руху на Півдні України.

ПРИМІТКИ

1. Борьба. 1920. 10 марта.
2. Державний архів Одеської області (далі — ДАОО). — Ф. 2. — Оп. 1. — Спр. 155. — Арк. 9.
3. Кін Д. Повстанський рух проти денікініщини на Україні. // Літопис революції. — 1926. — № 3—4. — С. 70.
4. Верстюк В. Ф. Внутренний фронт: стратегия и тактика борьбы. // Украина в 1917—1921 гг. — К., 1991. — С. 11.
5. Великий жовтень і громадянська війна на Україні. — К., 1987. — С. 47; Супруненко Н. И. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине. — М., 1966. — С. 214, 219.

6. Котляр М., Кульчицький С. Шляхами віків: Довідник з історії України. — К., 1993. — С. 172.
7. Кни Д. Крестьянство и гражданская война. // На аграрном фронте. — 1925. — № 11—12. — С. 124.
8. Веретюк В. Ф. Вказ. праця. — С. 102.
9. Деникинское подполье в Николаеве (Введение). // Летопись революции. — 1926. — № 3—4. — С. 9.
10. Одеський комуніст. — 1919. — 19 серія.
11. Коган С., Межберг Н. Повстання куркулів у німецьких колоніях на Одещині (№ 919). // Летопись революции. — 1929. — № 2. — С. 138—157; Ряппо Я. Революционная борьба в Николаеве. // Летопись революции. — 1924. — № 4. — С. 29—30.
12. Боротьба за владу Рад на Миколаївщині. — Миколаїв, 1939. — С. 131.
13. Обласна комсомольська організація. Хроніка подій. // Ленінське цем'я. — 1978. 23 лютого.
14. Борьба за Советскую власть в Крыму. — Т. 2. — Симферополь, 1961. — С. 224—226.
15. Державний архів Херсонської області (далі ДАХО). — Ф. р. 614. — Оп. 1. — Спр. 278. — Арк. 35.
16. ДАОО. — Ф. п. 2. — Оп. 1. — Спр. 224. — Арк. 76.
17. Державний архів Миколаївської області (далі — ДАМО). — Ф. р. 940. — Оп. 2. — Спр. 293. — Арк. 1—7.
18. Ряппо Я. Вказ. праця. — С. 40—41.
19. ДАХО. — Ф. р. 3264. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 9—10.
20. Лобода В. В. Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя. — К., 1979. — С. 45.
21. Раппорт Г. Висунська народна республіка. // Всесвіт. — 1927. — № 45. — С. 12—13.
22. ДАХО. — Ф. р. 1650. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 127, 389.
23. Підраховано за: Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). — Ф. 5. — Оп. 5—1. — Спр. 240, 265; Центральний державний архів вищих органів державної влади і управління України. — Ф. 2. — Оп. 1. — Спр. 179, 382; — ДАМО. — Ф. р. 940. — Оп. 2. — Спр. 4; ДАОО. — Ф. 2. — Оп. 1. — Спр. 155, 161, 1198, 1218, 1271; Ф. 3. — Оп. 3. — Спр. 7; — Ф. 3. — Оп. 1. — Спр. 14, 18; ДАХО. — Ф. 1565. — Оп. 1. — Спр. 35; Ф. 1570. — Оп. 1. — Спр. 127, 211; Ф. 1925. — Оп. 1. — Спр. 214, 267, 343, 471; Ф. 3264. — Оп. 2. — Спр. 3; Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область. — К., 1971; Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область. — К., 1969; Історія міст і сіл Української РСР. Херсонська область. — К., 1972.
24. Підраховано за: ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 3. — Спр. 26, 62; ДАМО. — Ф. 152. — Оп. 1. — Спр. 11; Ф. 940. — Оп. 2. — Спр. 1, 4, 62, 210, 216, 255, 266, 293; ДАОО. — Ф. 2. — Оп. 1. — Спр. 161, 208, 224, 363, 364, 571, 613, 1198; Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 6; Ф. 12233. — Спр. 1, 3; ДАХО. — Ф. 614. — Оп. 1. — Спр. 278; Ф. 885. — Оп. 1. — Спр. 5; Ф. 949. — Оп. 1. — Спр. 32; Ф. 1570. — Оп. 1. — Спр. 16, 68, 78, 95, 126; Ф. 1650. — Оп. 1. — Спр. 15; Ф. 1925. — Оп. 1. — Спр. 101, 146, 262, 471, 540, 553, 635, 665; Борьба за Советскую власть в Крыму; Історія міст і сіл Української РСР. Кримська область. — К., 1974; Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область. Одеська область. Херсонська область.